

Шепетяк О. Віра у критичному раціоналізмі Карла Поппера. // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 464-465. Філософія. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С. 109-112.

УДК: 165.6/.8(436)"XX"

Олег Шепетяк

*Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка,
Дрогобицька духовна семінарія Святотроїцьких мучеників*

ВІРА У КРИТИЧНОМУ РАЦІОНАЛІЗМІ КАРЛА ПОППЕРА

У статті розглядається проблема віри в концепції критичного раціоналізму Карла Поппера. На основі думок, які філософ виклав у своїх творах, виводяться висновки щодо нераціональних чинників формування наукової теорії та її сприйняття науковим співтовариством.

Ключові слова: віра, критичний раціоналізм, ірраціональність, філософія науки.

Проблема наявності моментів віри в науці є новою у філософії пізнання і науки. Вона постала перед філософами і науковцями в рамках жвавих науково-методологічних дискусій ХХ століття. Цей час відзначився в історії філософії передовсім диспутом логічного позитивізму, репрезентованого Віденським філософським гуртком, та постпозитивізмом, в якому об'єдналися різноманітні напрямки і мислителі філософії науки, зокрема Карл Раймунд Поппер, Томас Кун, Імре Лакатош та інші. Саме серед постпозитивістів з'являються ідеї, які наштовхують на думки, що в науці наявні елементи віри, які до того ж є первинними і визначальними для розвитку науки.

В цьому дослідженні ми намагатимемося розглянути основні аспекти постпозитивістської філософії науки, пов'язані з проблемою наявності елементів віри в науці як одного з її визначальних чинників. Для більш наочного розгляду проблеми ми сконцентруємо свою увагу на творчості одного з найвідоміших філософів науки ХХ століття – австрійсько-британського вченого сера Карла Раймунда Поппера, фундатора концепції критичного раціоналізму та першого і одного з найпопулярніших критиків логічного позитивізму.

При розгляді заявленої проблеми ми опиратимемося передовсім на твори К. Поппера "Дві основні проблеми теорії пізнання" [4], "Об'єктивне пізнання" [5], "Реалізм та ціль науки" [6], "Здогади та заперечення. Дозрівання наукового пізнання" [7], оскільки заявлена тема досі залишається недостатньо дослідженою і розкритою в науковій літературі.

Перед нашим дослідженням ми ставимо цілі віднайти та розкрити наявність елементів віри у процесі наукового пізнання, показати її роль та вагу у творенні наукової теорії, зобразити поступ у признанні віри як елемента наукового пізнання.

Співвідношення розуму і віри завжди викликало жваві дискусії серед науковців і богословів. Йшлося звичайно, з одного боку, про високораціональні, емпірично доведені знання, які єдині можуть, на думку захисників строгої науки, претендувати на статус науки та визнаватися авторитетним шаблоном для перевірки істинності позанаукової інформації, та, з іншого боку, про релігійні переконання, які базувалися на абсолютному об'явленні і які не можуть піддаватися сумнівам, оскільки дані зі сфер, що перевищують людський розум і досвід та не можуть ними перевірятися. З початком науково-технічної революції ця дискусія стала однобокою: надмірні, іноді й фанатичні, переконання у всесильності та непомильності науки спричинили жорстку критику віри, перш за все релігійної. Релігія, натомість, опинилася в ситуації, коли їй необхідно захищатися. Основні кліше, які використовувалися ревними захисниками науковості та "істинного" пізнання, досі зберігають негативний відтінок. Слова "міф", "догма" та багато інших отримали негативне забарвлення, незважаючи на те, що відповідно до свого первинного значення виражають надзвичайно важливі аспекти людського життя, в тому числі й пізнавальної діяльності людини.

При цьому ревні захисники науковості зазвичай не помічали, що їхні переконання у непомилності та всемогутності науки самі перетворюються у догму та міф у негативному значенні цих слів. Дух часу, наскрізь пройнятий прагненням наукового пізнання і опанування світу, вплинув і на представників тих сфер знання, які не належать до точних наук, на кшталт природознавчих. Це відбилося на тому, що навіть деякі представники релігій почали використовувати наукові методи доведення, хоч сфера їх діяльності несумісна з науковими методами. В епоху стрімкого розвитку науки і техніки релігійні істини інколи представляються як знання, яке можна раціонально довести, в якому можна переконати, застосовуючи дані розуму та досвіду. Так, вони намагаються говорити зі своїми опонентами мовою своїх опонентів. При цьому майже не з'являється думок про те, що позиція сповідників культу науковості можливо й не настільки тверда, а їхні методи не так діяльні, як це вони репрезентували.

Сумніви в цьому з'явилися лишень у ХХ столітті, коли розгорнулася жвава дискусія щодо предмету теорії і методології науки, коли питання про те, що таке наука і як вона функціонує, стали передовими питаннями філософії і заповнили уми багатьох великих мислителів недалекого минулого. З виникненням теорії науки як окремої філософської дисципліни, завданням якої є вивчити предмет, що став одним із найвагоміших і найцікавіших у житті людства, виникають різні погляди на природу науки, методи її діяльності та закономірності її розвитку. Вкидаючи всі сили та вміння у розгляд названої проблеми, філософи науки виявили безліч надзвичайно цікавих фактів, які кардинально змінили їх попередні уявлення про феномен наукового пізнання, торкаючись навіть таких його на перший погляд очевидних аспектів, як суб'єкт і об'єкт пізнання, його істинність та зміст, його доречність і виправданість тощо.

Філософська дискусія ХХ століття навколо предмету науки розгорнулася передовсім між напрямком логічного позитивізму, репрезентованим Віденським філософським гуртком, заснованим 1922 року професором Віденського університету Морітцом Шліком і його учнями Гербертом Файглем і Фрідріхом Вайсманом, та низкою шкіл і напрямків, які в історії філософії прийнято об'єднувати під єдиною назвою "постпозитивізм".

Вчені Віденського філософського гуртка розуміли науку як набір емпірично верифікованих фактів. Науковці, досліджуючи дійсність повинні синтезувати факти дійсності, які підлягають емпіричній верифікації та які виражають дійсність такою, якою вона є насправді. Наука, відповідно до такого її розуміння, формується і розвивається індуктивно, тобто дійсність може відкриватися пізнанням і зрозумінню науковців; вона є ясною і відкритою. Якщо дійсність відкривається науковцям безпосередньо, то дані науки за умови правильної побудови процесу пізнання будуть істинними та очевидними. Натомість хибні результати науково-дослідної роботи, якщо такі з'являтимуться, зможуть відкидатися науковим співтовариством внаслідок емпіричної перевірки основоположних наукових суджень. Наука, в такій концепції, не допускає жодного суб'єктивізму, інтуїтивності, нечіткості та уявлень. Іншими словами, роль науковця як творчої особистості, яка вільно здійснює пізнавальний процес і вносить у нього власні, притаманні йому самому характеристики, зводиться до мінімуму, а то й до нуля. Перед науковцем стоїть завдання тільки протоколювати дані природи, синтезувати їх у системи знань та перевіряти їх істинність і адекватність до дійсності. Видатний філософ неопозитивістського спрямування Р. Карнап писав: "Ціль науки полягає в тому, щоб знаходити та впорядковувати істинні висловлювання про предмет дослідження" [2, 259]; "Наука має завдання не лише збирати дані, а й їх порівнювати, інтерпретувати, пояснювати за допомогою віднаходження загальних закономірностей" [3, 133].

У своєму маніфесті мислителі Віденського гуртка писали: "Ми характеризували науковий світогляд в основному через два показники. По-перше, він є емпіричним і позитивістичним: існує тільки досвідне пізнання, яке ґрунтується на безпосередньо даному. Цим була проведена границя для легітимного змісту науки. По-друге, науковий світогляд визначається використанням специфічного методу, а саме логічного аналізу" [1, 19].

Саме неопозитивістська теза про те, що науковець не має права вносити в науку щось своє, творити її як креативна особистість, бути суб'єктом, який у процесі свого пізнання є визначальним чинником окреслення об'єкта, викликала критику постпозитивістів, перш за все К. Поппера. Цей австрійсько-британський філософ, проживаючи замолоду у Відні, відвідував і брав участь у семінарах Віденського гуртка, на яких формувалась єдине вчення логічного позитивізму. Незгода К. Поппера з основами вчення учасників Віденського гуртка вилилися у його критику, яку неопозитивісти частково сприйняли і, щоправда лишень у післявоєнний період в еміграції, відкоригували своє вчення, враховуючи критичні зауваження К. Поппера, що видно перш за все у пізніх творах Р. Карнапа. Це розходження в поглядах і дискусія, яка виникла навколо них, підштовхнули К. Поппера до систематизації своєї критики та формування власної концепції науки як самобутнього філософського вчення.

Погляди К. Поппера виразилися головним чином у його основній науково-методологічній праці "Логіка дослідження", а також і в інших численних творах. К. Поппер починає своє філософування з критики індуктивізму Віденського гуртка. Він писав: "Я прийшов до переконання, що в дійсності ми ніколи не отримуємо індуктивних висновків та не користуємось так званим 'індуктивним методом'" [6, 39]. К. Поппер доходить до висновку, що верифікація, яку неопозитивісти вважали критерієм змістовності протокольних речень, неможлива в більшості випадків наукових суджень.

Для обґрунтування своєї позиції він наводить кілька аргументів, а саме логічну необґрунтованість верифікації, її практичну нездійсненність та непотрібність. Логічна необґрунтованість принципу верифікації полягає в тому, що не існує логічного закону, на основі якого дані, отримані внаслідок емпіричної перевірки, могли би підтвердити загальне судження, яке претендує на статус істинної наукової теорії. Скільки б одиничних випадків не відповідало запропонованій теорії, на їх основі ніколи не можна буде ствердити, що в усіх можливих випадках, які підпадають під дану теорію, дійсність поведе себе так, як від неї очікують, базуючи свої очікування на цій теорії. "Множина одиничних досвідних суджень ... не може бути доказом для верифікації закону" [6, 209].

Аргумент практичної нездійсненності базується на тому, що науковці ніколи не зможуть перевірити всі можливі випадки, які були, є і будуть. Якщо неможливо перевірити всі можливі випадки минулого, теперішнього і майбутнього, то й неможливо здійснити таку верифікацію, яка була би достатньою для стовідсоткової впевненості в істинності наукової теорії. Верифікація, як її розуміли неопозитивісти, нездійсненна, а тому й сама не відповідає критерію, який застосовує до наукових теорій. Відповідно до третього аргументу, тобто до аргументу непотрібності, науковці ніколи не намагаються перевіряти можливі випадки застосування теорії безконечно. Вони перевіряють кілька випадків і на основі результатів цих перевірок роблять висновки про придатність або непридатність теорії до практичного застосування в науці і техніці.

Аргументи, скеровані проти принципів індуктивізму та верифікаціонізму, пропагованих філософами Віденського гуртка, лягли в основу власної концепції розвитку науки К. Поппера. Він відмовляється від верифікації як критерію перевірки наявності змісту у реченні. Натомість він пропонує критерій демаркації наукової теорії, за допомогою якого можна було би відмежувати наукові судження від ненаукових. Його критерієм є можливість критикувати наукову теорію на основі емпіричних даних. "Як реаліст я бачу логіку як засіб критики (а не доведення) при нашому пошуку істинних та інформативних теорій... А критику, у свою чергу, я бачу як наш головний інструмент здійснення прогресу пізнання світу речей" [5, 346]. Якщо теорію можна критикувати, то це означає, що вона не догматизована суспільною думкою і є елементом динамічного процесу наукового розвитку. Попперів критерій демаркації претендує на значно менші права, ніж критерій змістовності Віденського гуртка. Якщо неопозитивісти твердили, що судження, яке не піддається верифікації, повністю позбавлене змісту і повинно бути виключеним з ужитку не тільки в науці, а й у побутовій мові, то К. Поппер твердить, що судження, які не відповідають ним

запропонованому критерію демаркації не може вважатися науковим, однак воно має зміст, оскільки може бути корисним для науки, надаючи науковцям нові ідеї та нашттовхуючи їх на дослідження досі невідомих областей дійсності.

Запропонований К. Поппером критерій демаркації передбачає, що теорію можна критикувати, тобто намагатися її фальсифікувати. Якщо теорія витримує критику, інакше кажучи переживає спроби фальсифікації, то вірогідність того, що вона істинна зростає, до того ж чим більше таких спроб здійснюватиметься, тим вищою буде вірогідність її істинності, якщо теорія ці спроби успішно долатиме. Якщо ж теорія впаде під тиском критики і спроб фальсифікації, то це свідчатиме про те, що вона хибна і не відповідає дійсності. В такому випадку вона повинна бути вилученою з наукового вжитку. Отже, достатньо одного негативного випадку, щоб вірогідність істинності теорії впала до нуля, а, щоб вірогідність її істинності зросла, потрібно якомога більше невдалих спроб її фальсифікувати. Проте, скільки б їх не було, вірогідність істинності теорії ніколи не досягне максимуму, тобто не становитиме сто відсотків.

Попперів критерій демаркації відповідає аргументам, на основі яких К. Поппер критикував позицію Віденського гуртка. По-перше, фальсифікація обґрунтована логічно, тобто існує логічний принцип, на якому вона ґрунтується. Цим принципом є заперечний модус (*modus tollens*) умовно-категоричного умовиводу. Фальсифікація практично здійсненна та потрібна як засіб перевірки.

Все ж К. Поппер не відмовляється від верифікації повністю. Він вважає, що верифікація є значно досконалішим засобом перевірки наукової теорії, ніж верифікації, оскільки за її допомогою теорія може досягнути стовідсоткової вірогідності, і в тих випадках, коли вона можлива, потрібно застосовувати саме її [8, 225]. Проблема верифікації не в тому, що вона погана в принципі, а в тому, що вона не придатна до використання в більшості наукових теорій. Проте існує ряд наукових теорій, в яких вона можлива. Це теорії, в основі яких лежать одиничні судження. А ті теорії, в основі яких лежать загальні судження, – а їх більшість – повинні обмежуватися принципом фальсифікації.

В теорії науки К. Поппера залишається невирішеною одна надзвичайно важлива проблема, яку оминала увага дослідників. Вона заторкує той чинник, який обумовлює прийняття теорії науковим співтовариством. Однією з важливих відмінностей між логічним позитивізмом Віденського гуртка та критичним раціоналізмом К. Поппера є те, що, на думку неопозитивістів, наукова теорія сприймається як така, істинність якої доведена внаслідок верифікації, К. Поппер натомість вважав, що наукова теорія сприймається недоведеною, тобто ймовірно придатною до використання в науці і техніці, а згодом її, якщо вона хибна, можна фальсифікувати і відкинути. Отож, згідно вчення К. Поппера наукова теорія приймається без яких-небудь достатніх на це підстав. Вчені не знають про її істинність, і в більшості випадків ніколи не зможуть у ній впевнитися. Проте, якщо після тривалого часу використання теорії в науково-дослідній роботі серед науковців зростає вірогідність її істинності і вони все більше переконуються в доречності її застосування, розвитку та вдосконалення, то на початку її використання вони не мають жодних раціональних підстав вважати її кращою за інші аналогічні теорії. Коли перед науковцями постає необхідність створення нової наукової теорії для пояснення нововідкритого факту дійсності або для заміни старої фальсифікованої теорії, то в цьому процесі вибору вчені змушені користуватися якимись критеріями. Мусить бути щось, що схиляє наукове співтовариство до творення саме такої теорії, а не інакшої, до вибору саме цієї теорії серед можливих альтернатив. Яка ж природа цього чинника, який обумовлює вибір науковим співтовариством певної теорії серед ряду можливих? На якій основі наукове співтовариство приймає обрану теорію?

Для визнання теорії наукове співтовариство не має ні раціональних, ані досвідних підстав. Науковці, поки не випробували теорію в досвіді, не можуть вважати її істинною і не можуть передбачити, як вона поведе себе на практиці. Вчені також не можуть опертися на власну інтуїцію, оскільки інтуїція обумовлена попереднім досвідом, а в момент творення

теорії вчені ще не мають досвіту роботи в такій ситуації, тому що кожен момент творення теорії є абсолютно новим і несхожим до минулих епох науки. Єдине, на що науковці можуть опертися, так це власні переконання, здогади, іншими словами: віра в те, що саме ця теорія здатна вирішити нагальні проблеми науки їхньої епохи. Вчені не приймають теорію абсолютно безпідставно. Вони опираються на найсильніше епістемологічне відчуття, яке переважає розуму, досвіду, науковим надбанням. Основою науки у критичному раціоналізмі, отож, виступає віра в те, що саме ця теорія, а не інша, здатна вирішити актуальні проблеми, дати відповіді на питання, які стоять перед науковим співтовариством.

Наукова віра, про яку ми ведемо мову, безперечно, кардинально відрізняється від релігійної віри, як своєю природою, так і цілями, до яких вони скеровані. Проте вони мають спільну характеристику, яка дозволяє називати їх одним терміном. Цією характеристикою є її нераціональність, або ж надраціональність. Віра в науці є базовим елементом пізнавальної діяльності, позаяк вона виступає визначальним чинником при виборі найбільш адекватної наукової теорії серед різноманітних альтернатив, вона, як показали у своїх дослідженнях Т. Кун та І. Лакатош, обумовлює невтому працю наукового співтовариства задля збереження наукової теорії, навіть у тих випадках, коли досвід і здоровий глузд наполягають на її відкиненні. Наукова віра спричинює те, що наука є не сухим протоколюванням фактів дійсності, а соціокультурним явищем, креативним інтерсуб'єктом пізнавального процесу.

В ученні К. Поппера наукова віра не є догматизованою, тобто вона може руйнуватися, піддаватися критиці та змінюватися. Вона поступається місцем здоровому глузду, раціональним чинникам пізнання, досвіду та результатам науково-дослідної роботи. Про віру в концепції критичного раціоналізму можна вести мову передовсім в моменті зародження наукової теорії та під час її прийняття науковим співтовариством. Однак в процесі використання наукової теорії вона зростається з раціональними елементами, сприймає вплив досвіду та надбань учених; вона раціоналізується. Проте раціоналізація віри в науковій теорії за умов її успішної діяльності ніколи не стає стовідсотковою.

К. Поппер вважав, що науковці ніколи не зможуть досягти абсолютної певності в істинності більшості наукових теорій, оскільки безуспішні критичні намагання фальсифікувати теорію здатні тільки сприяти зросту вірогідності теорії, але не доводять її повністю. Отож, скільки б учені не використовували наукову теорію, в основі підстав її використання завжди стоятиме віра в те, що теорія істинна. Якщо б учені не вірили в те, що вона істинна, вони не ризикували б її використовувати, не віддавали б їй усе своє творче життя, не витрачали б задля її розвитку такі величезні зусилля, які необхідні для творення геніального, не інвестували би безмірні капітали в технічні розробки, основані на цих теоріях. Їхня віра в істинність наукової теорії змушує їх пожертвувати всім своїм талантом і можливостями для того, щоб їхні власні переконання стали переконаннями широкого загалу та служили в ім'я блага всього людства.

Література

1. Carnap R., Hahn H., Neurath O. Wissenschaftliche Weltauffassung. Der Wiener Kreis. – Wien, 1929 – 20 S.
2. Carnap R. Der logische Aufbau der Welt. – Hamburg, 1974 – 289 S.
3. Carnap R. Interview (1964). // Carnap R. Mein Weg in die Philosophie. – Stuttgart, 1993 – S 120-139.
4. Popper K. R. Die beiden Grundprobleme der Erkenntnistheorie. – Tübingen, 1979 – 476 S.
5. Popper K. R. Objektive Erkenntnis. Ein evolutionärer Entwurf. – Hamburg, 1973 – 417 S.
6. Popper K. R. Realismus und das Ziel der Wissenschaft. – Tübingen, 2002 – 500 S.
7. Popper K. R. Vermutungen und Widerlegungen. Das Wachstum der wissenschaftlichen Erkenntnis. B. II. – Tübingen, 1997. – 627 S.
8. Шепетяк О. Карл Поппер проти Віденського гуртка // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки ДДПУ ім. Івана Франка. Вип. XXI: Філософія. – Дрогобич: РВВ ДДПУ ім. І. Франка, 2008. – С. 221-231.

Summary

Oleh Shepetyak. The Belief in the Critical Rationalism of Karl Popper. The article deals with the problem of belief in the conception of critical rationalism of Karl Popper. On the base of thoughts of philosopher, which he wrote in his works. We make the conclusion about irrational factors of formation of scientific theory and its perception by scientific community.

Key words: belief, critical rationalism, irrationality, philosophy of science.

Інформація про автора

ШЕПЕТЯК Олег Михайлович, доктор філософії, викладач кафедри філософії та кафедри німецької філології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, викладач Дрогобицької духовної семінарії, секретар Дрогобицького осередку Українського Богословського Наукового Товариства.

Домашня адреса: вул. Дрогобицька 543, 82300 м. Борислав, Львівська обл.

Робоча адреса: кафедра філософії ДДПУ імені Івана Франка, вул. Івана Франка 24, 82100 м. Дрогобич, Львівська обл.

Мобільний телефон: +38.067.3850287

Домашній телефон: +38.03248.54961

Робочий телефон (кафедра філософії ДДПУ): +38.03244.23361

Ел. адреса: shepetyak@yahoo.com